

پژوهشی در گونه‌های نگرش به اماکن مهدوی از منظر آیت‌الله بهجت علیه السلام

محمد غلامی^۱

چکیده

آموزه مهدویت در اعتقاد و رفتار شیعیان جایگاهی ویژه دارد و اماکن منسوب به حضرت مهدی علیه السلام به عنوان نمادهای ملموس این باور، در تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی منتظران، نقشی کلیدی ایفا می‌کنند. این پژوهش به بررسی نگرش آیت‌الله بهجت علیه السلام درباره اماکن مهدوی و تأثیر آن بر فهم مهدویت در جامعه می‌پردازد. با روش کیفی-تحلیلی و استفاده از منابع مکتوب و مصاحبه با کارشناسان، دیدگاه‌های وی در این زمینه استخراج و تحلیل شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که آیت‌الله بهجت علیه السلام اماکن مهدوی مانند مسجد جمکران، مسجد سهله و سرداب مقدس را به عنوان مجاری ارتباط با امام زمان علیه السلام و کانون‌های تربیت معنوی می‌دانست. وی بر زیارت مستمر این مکان‌ها، انجام اعمال خاص و توجه به کرامات آن‌ها تأکید داشت و معتقد بود این اماکن نه تنها محل عبادت، بلکه پایگاه‌هایی برای وحدت، آموزش معارف مهدوی و تزکیه نفوس هستند. نگرش آیت‌الله بهجت علیه السلام ترکیبی از ابعاد عرفانی، فقهی و اجتماعی بود که می‌تواند الگویی برای زیست مهدوی در عصر غیبت ارائه دهد.

کلیدواژگان: آیت‌الله بهجت علیه السلام، اماکن مهدوی، مسجد جمکران، مسجد سهله، مهدویت،

ارتباط با امام زمان علیه السلام.

مقدمه

آموزه مهدویت در باور و سبک زندگی شیعیان و منتظران، از جایگاهی بی بدیل برخوردار است. اماکن منسوب به حضرت مهدی علیه السلام به عنوان نمادهای ملموس این اعتقاد، در شکل‌گیری و استمرار روحیه معنوی دلدادگان آن حضرت، نقشی اساسی ایفا می‌کنند. این مکان‌های مقدس، سهمی کلیدی در تقویت هویت فرهنگی و اجتماعی انسان منتظر دارند و در واقع، عاملی مؤثر در پویایی و نشاط جامعه مهدوی محسوب می‌شوند.

اماکن مهدوی که به امام دوازدهم شیعیان علیه السلام منسوب هستند، از جایگاهی والا در باورهای شیعه برخوردارند و با برگزاری برنامه‌های فرهنگی، آموزشی و عبادی، بستری برای گسترش فرهنگ انتظار و آشنایی با معارف مهدویت فراهم می‌کنند. این مکان‌ها محل تجمع ارادتمندان هستند و به عنوان نمادهای زنده امیدبخشی و پیوند معنوی با امام غایب، در تعمیق ایمان جامعه تأثیرگذارند. شناخت این اماکن، دارای برکات فراوانی است و عالمانی مانند آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه به عنوان یک مرجع تقلید و عالم دینی، نظرات و نگرش‌های خاصی درباره مکان‌های منتسب مهدوی و ارتباط آن با باورهای مهدویت دارند. وی با تأکید بر اهمیت مسجد جمکران و تشبیه آن به مسجد سهله، مردم را به زیارت مکرر و اقامه نماز در آن ترغیب می‌کرد و به کرامات و اتفاقات اعجاب‌انگیز در این مکان مقدس اشاره می‌نمود.

بررسی و تحلیل نظرات آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه در مورد اماکن مهدوی، می‌تواند در فهم بهتر جایگاه این اماکن در دین اسلام و چگونگی ارتباط با آن‌ها مؤثر باشد. علاوه بر این، این پژوهش می‌تواند به تبیین نقش اماکن مهدوی در تقویت ایمان و امیدواری شیعیان در عصر غیبت نیز کمک کند. پژوهش پیش‌رو به بررسی گونه‌های نگرش به اماکن مهدوی از منظر و نگاه آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه می‌پردازد و تلاش می‌کند با تحلیل این نگرش‌ها، ابعاد مختلف تأثیر آن بر فرهنگ و اعتقادات دینی را بررسی نماید.

با توجه به اهمیت این موضوع، پرسش اصلی نوشتار این است که آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه چه گونه‌هایی از نگرش به اماکن مهدوی را مطرح کرده است و این نگرش‌ها چگونه بر فهم مهدویت در جامعه تأثیر می‌گذارند؟ در این پژوهش با استفاده از منابع موجود و با روش کیفی-تحلیلی،

نظرات آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه در زمینه مهدویت و اماکن مهدوی جمع‌آوری و تحلیل شده است. در این راستا، ابتدا آثار و سخنرانی‌های مرتبط با موضوع، جمع‌آوری و سپس با دقت مورد مطالعه و تحلیل قرار می‌گیرد. در ادامه، دیدگاه‌های آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه در مورد اماکن مهدوی، استخراج و دسته‌بندی می‌شود. در نهایت، با استفاده از شواهد و استدلال‌های موجود، به تحلیل و تفسیر این دیدگاه‌ها پرداخته می‌گردد.

در این زمینه برخی مؤلفان، آثاری را در زمینه اماکن مهدوی به خود اختصاص داده‌اند که هرکدام آن‌ها مستقلاً در زمینه مکان‌های منتسب مهدوی می‌باشد؛ لکن هیچ‌کدام از آن‌ها در زمینه موضوع مشخص شده این مقاله (اماکن مهدوی از نظرگاه آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه) نیست. برخی از آن‌ها عبارت است از:

۱. اماکن مقدسه مرتبط با حضرت مهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌ه، علی اصغر رضوانی؛
۲. میعادگاه عاشقان (مسجد سهله)، سید عباس موسوی مطلق؛
۳. شهر به شهر، کو به کو، سعید مقدس؛
۴. تاریخ مقام الإمام المهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌ه فی الحلة، احمد علی مجید حلی؛
۵. تاریخ مقام الإمام المهدی عجل‌الله تعالی فرجه‌ه فی وادی السلام، احمد علی مجید حلی؛
۶. فصلنامه انتظار، ش ۵، مقاله «اماکن زیارتی منتسب به امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه‌ه در ایران و جهان»، علی اکبر مهدی پور.

تبیین مفهوم اماکن مهدوی

اماکن مهدوی، مکان‌هایی مقدس و معنوی هستند که به امام دوازدهم شیعیان؛ حضرت مهدی موعود عجل‌الله تعالی فرجه‌ه، منسوب شده‌اند و در باورهای شیعی از جایگاهی والا برخوردارند. این اماکن با سازماندهی برنامه‌های متنوع فرهنگی، آموزشی و عبادی، بستری مناسب برای گسترش فرهنگ انتظار و آشنایی هرچه بیشتر مردم با معارف مهدویت ایجاد می‌کنند. این جاذبه‌های معنوی، نه تنها محل تجمع ارادتمندان و مشتاقان حضرت حجت عجل‌الله تعالی فرجه‌ه محسوب می‌شوند، بلکه به عنوان نمادهای زنده‌ای از امیدبخشی، انتظار سازنده و پیوند معنوی با امام غایب، در تعمیق ایمان و

انگیزه‌های جامعه شیعی نیز تأثیرگذارند.

شناخت اماکن مهدوی آثار و برکات فراوانی برای فرد و جامعه در پی دارد. بسیاری از عالمان و اندیشمندان شیعه به این مهم پرداخته‌اند. محدث نوری در این باره می‌نویسد:

مخفی نماند که در برخی از اماکن، جایگاه‌های ویژه‌ای به عنوان مقام آن حضرت شناخته می‌شود؛ مانند وادی‌السلام، مسجد سهله، حلّه و نظایر آن.^۱

همچنین حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله با اشاره به اهمیت مسجد جمکران می‌فرماید: «مسجد جمکران، مسجد سهله ایران است».^۲ وی همواره بر حضور در این مکان مقدس تأکید داشت و حتی در سنین پیری نیز از زیارت آن غافل نمی‌شد و دیگران را، به ویژه مشتاقان دیدار حضرت و کسانی که از ایشان دستورالعملی برای ملاقات امام زمان علیه‌السلام می‌خواستند، به زیارت مکرر این مسجد توصیه می‌کرد و بر اقامه نمازهای آن اصرار داشت. حتی زمانی که برخی بزرگان و شخصیت‌های اجتماعی به محضر ایشان می‌رسیدند، معظّم‌له از آن‌ها می‌پرسید: «آیا به جمکران مشرف شده‌اید؟» و سپس با تأکید، آنان را به زیارت این مسجد مقدس ترغیب می‌فرمود و می‌افزود: «کرامات، شگفتی‌ها و اتفاقات اعجاب‌انگیز بسیاری در این مسجد رخ داده است».^۳

البته شایان توجه است که در عصر و زمان غیبت، هر مکانی می‌تواند قداست انتساب به آن حضرت پیدا کند. علامه مجلسی نقل می‌کند: سلیمان بن عیسی از پدرش روایت می‌کند که گفت: به امام صادق علیه‌السلام عرض کردم: «هنگامی که نتوانم به زیارت شما بیایم و نزدتان حاضر شوم، چگونه شما را زیارت کنم؟» حضرت فرمودند: «ای عیسی، هنگامی که نتوانستی نزدم بیایی، روز جمعه غسل کن یا وضو بگیر، و بر پشت بام خانه‌ات برو و دو رکعت نماز بخوان و به طرف من توجّه کن [و زیارت بخوان]؛ زیرا هر کس در زمان زندگانی‌ام مرا زیارت کند، گویی پس از رحلتم مرا زیارت

۱. نوری، نجم الثاقب، ج ۲، ص ۵۹۹.

۲. حضرت حجت، ص ۲۹۳.

۳. همان.

کرده است، و هرکس پس از وفاتم مرا زیارت کند، گویی در زمان زندگانی ام زیارت نموده است.»^۱ سپس می نویسد: «این خبر، دلالت دارد بر اینکه زیارت امام زنده نیز به این شکل جایز است؛ لذا این سند و دلیلی می باشد بر اینکه در هر مکانی که خواست امام قائم عجل الله تعالی فرجه را زیارت کند، رو به سوی سرداب مقدس کند و آن حضرت را زیارت نماید.»^۲

اکنون که شیعیان در دوران غیبت امام زمان عجل الله تعالی فرجه در هجران آن بزرگوار به سر می برند و نمی توانند همیشه به مکان های مقدس منسوب به آن بزرگوار، مانند سرداب مقدس، مسجد کوفه، مسجد سهله و مسجد جمکران و ...، شرفیاب شوند، می توانند با اهدای ثواب به آن حضرت، این کمبود و خسارت را جبران کنند.

در ادامه، به برخی از مهم ترین مکان های منتسب مهدوی، به ترتیب شامل مکه و مدینه (به عنوان مکان ظهور و زندگی در زمان غیبت)، عراق (محل زندگی در ابتدای تولد و غیبت و مکان های زندگی و حکومت در زمان ظهور)، مقام در قبرستان بزرگ شیعیان در نجف و مقام در کربلا و در پایان، یکی از مهم ترین پایگاه های مهدوی ایران (مسجد جمکران) اشاره می شود:

۱. سرزمین وحی

در دوران غیبت و همچنین در عصر ظهور، از مهم ترین اماکن منتسب به امام مهدی عجل الله تعالی فرجه، مکه و مدینه به شمار می آیند. در روایتی امام باقر ع می فرماید:

صاحب الامر به ناچار غائب می شود و در غیبت خود گوشه گیری می کند. و چه خوب منزلی است مدینه طیبه.^۳

بر اساس برخی روایات شیعه، مکه و به ویژه منطقه ذی طوی به عنوان یکی از مکان های حضور

۱. ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۳۰۱؛ و روی سلیمان بن عیسی، عن أبيه قال: قلت لأبي عبد الله: كيف أزورك إذا لم أقدر على ذلك؟ قال: قال لي: «يا عيسى، إذا لم تقدر على المجيء، فإذا كان يوم الجمعة فاغتسل أو توضأ وأضعد إلى سطحك، وصل ركعتين وتوجه نحوي، فإنه من زارني في حياتي فقد زارني في مماتي، ومن زارني في مماتي فقد زارني في حياتي».

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰۱، ص ۳۶۶.

۳. کلینی، کافی، ج ۱، ص ۳۴۰.

و محل زندگی امام مهدی علیه السلام در دوران غیبت^۱ و همچنین محل ظهور ایشان،^۲ در نظر گرفته شده است. در این روایات آمده است که آن حضرت پیش از آغاز قیام از کنار کعبه، در ذی طوی منتظر یاران خود خواهند بود.^۳ ذی طوی در فاصله‌ای حدود یک فرسخی از مکه و در محدوده حرم قرار داشته و در گذشته از آنجا خانه‌های مکه دیده می‌شد؛^۴ اما امروزه به دلیل گسترش این شهر مقدس، چنین منظره‌ای به طور معمول قابل مشاهده نیست.^۵ مرحوم آیت‌الله بهجت رحمته الله درباره حضور حضرت حجت علیه السلام در سرزمین وحی این گونه می‌فرماید:

حضور حضرت در منا، عرفات، مزدلفه و... مسئله‌ای نیست که تنها یک یا دو نفر یا حتی ده نفر آن را نقل کرده باشند. این بزرگان تا این حد به این مکان‌ها اهمیت می‌دهند تا برای مسلمانان ثابت شود که این اماکن از مقدسات به‌شمار می‌روند.^۶

وی همچنین در جای دیگری با اشاره به حضور هر ساله امام در موسم حج می‌فرماید: به یکی از آقایان که برای حج مشرف می‌شد، گفتم: شما ملتفت باشید، شاید تشریفاتی برای شما حاصل شود. در آنجا خیلی‌ها مشرف شده‌اند. [امام عصر علیه السلام] هر سال در موسم حاضر می‌شود؛ منا، عرفات، مکه، مدینه.^۷

نیز آن بزرگوار تأکید می‌کند:

آنچه ما انتظار داریم، این است که قطعاً حضرت علیه السلام، آنجا [مراسم و مناسک حج] حاضر می‌شوند و بعضی حتماً ایشان را می‌بینند ولو نشناسند. کسانی که در جریانات حج حاضر می‌شوند، احتمال قوی دارد که به لقاء موفق بشوند.^۸

۱. نعمانی، الغیبة، ص ۱۸۲.

۲. همان، ص ۳۱۵.

۳. همان، ص ۱۸۲.

۴. طریحی، مجمع البحرين، ج ۱، ص ۲۷۹.

۵. سلیمیان، فرهنگ‌نامه مهدویت، ص ۲۳۸.

۶. حضرت حجت، ص ۲۹۳.

۷. همان، ص ۳۳۶.

۸. همان، ص ۳۰۸.

آیت الله بهجت رحمته الله علیه درباره لزوم جدیت برای تشرّف به خدمت امام رحمته الله علیه در مناسک حج، این گونه می فرماید:

نمی دانم چرا این همه افراد که به حج می روند، خدمت امام زمان رحمته الله علیه نمی رسند؟ با اینکه قاعدتاً حضرت رحمته الله علیه در مراسم حج هستند. البته علتش به نظر بنده آن است که کسی در میل به تشرّف به محضر آن حضرت رحمته الله علیه جدی نیست و همه می گویند: اگر شد او را ببینیم، بد نیست؛ ولی واقعاً و از روی جد به دنبال ایشان نیستند. گویا خیلی برایشان مهم نیست که آن حضرت رحمته الله علیه را ملاقات کنند یا نه. برای این کار باید جدی بود؛ کاملاً جدی.^۱

۲. سامرا و حرم عسکریین رحمتهما الله علیهما

امام هادی رحمته الله علیه پس از انتقال اجباری به سامرا به دستور متوکل عباسی، خانه ای را در محله «عسکر المعتمصم» برای سکونت خریداری کردند.^۲ انتخاب این محل سکونت سبب شد تا آن حضرت به لقب «عسکری» مشهور شوند.^۳ امام هادی رحمته الله علیه پس از شهادت، در همین منزل به خاک سپرده شدند. فرزند ایشان، امام حسن عسکری رحمته الله علیه نیز در همین مکان زندگی کرده، پس از شهادت در جوار پدر بزرگوارشان دفن شدند. جالب اینکه منجی عالم بشریت، امام دوازدهم رحمته الله علیه نیز در همین خانه مقدس دیده به جهان گشودند. حرم مطهر عسکریین رحمتهما الله علیهما از اماکنی است که پیوندی ناگسستنی با امام زمان رحمته الله علیه دارد. شیخ کلینی با دو واسطه از شهادی عینی نقل می کند که امام مهدی رحمته الله علیه ده روز پیش از شهادت امام عسکری رحمته الله علیه از منزل خارج شده و می فرمودند: «پروردگارا، تو می دانی که این محل از محبوب ترین اماکن است، اگر جلوگیری و منع نمی کردند.»^۴ بدون تردید شهر سامرا و خانه پدری، محل تولد و دوران کودکی امام عصر رحمته الله علیه بوده است. روایات متعددی نیز حاکی از آن است که امام مهدی رحمته الله علیه با اجازه امام عسکری رحمته الله علیه برای برخی افراد خاص ظاهر

۱. حضرت حجت، ص ۳۳۹.

۲. خطیب بغدادی، تاریخ بغداد، ج ۱۲، ص ۵۷.

۳. امین، دایرة المعارف الاسلامیة الشیعیة، ج ۱۳، ص ۱۳۸.

۴. کلینی، کافی، ج ۱، ص ۳۳۱، ح ۱۰.

می‌شدند و این ملاقات‌های معنوی عمدتاً در سامرا و در جوار مرقد پدر بزرگوارشان صورت می‌گرفته است.^۱ مرحوم آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه در خصوص توقیع امضاشده و حواله امام عصر رحمته‌الله علیه برای اعتلای مذهب چنین می‌فرماید:

آقا سید ابوالحسن اصفهانی رحمته‌الله علیه بر اساس خط و امضای امام غایب رحمته‌الله علیه برای یکی از علمای سنی یا فردی سنی، مجلس فاتحه اقامه کرد. شخصی با واسطه، به ایشان اعتراض کرده بود که چرا از سهم امام رحمته‌الله علیه این‌گونه مجالس را برگزار می‌کنید؟ ... مرحوم آقا سید ابوالحسن بعد از اعتراض، به شخص معترض ورقه سبزی را نشان داده بود که بنا بر نقل، به خط و امضای حضرت غایب رحمته‌الله علیه بود و ایشان هم یقین کرده بودند که ورقه از جانب آن حضرت رحمته‌الله علیه است که به مرحوم سید اصفهانی اجازه فرموده که سهم امام رحمته‌الله علیه را در آنچه موجب اعتلای مذهب حق است، مصرف نماید.^۲

نیز در جریان دیگری، حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه در همین خصوص (حواله امضاشده از سوی امام عصر رحمته‌الله علیه) می‌فرماید:

آقایی نقل می‌کرد وقتی کوچک بود و در سامرا با پدرش در خدمت میرزای شیرازی بزرگ بودند، شخصی می‌آید و ورقه سبزی به پدر این آقا می‌دهد. بعد ایشان ورقه را به مرحوم میرزا می‌دهد و ایشان به او مبلغ یک دینار می‌دهد. در آن ورقه، به میرزای بزرگ حواله شده بود که به حامل ورقه مبلغی به عنوان مساعدت داده شود. پدر این آقا هم یقین می‌کند که ورقه سبز با خط و امضای امام غایب رحمته‌الله علیه بوده است.^۳

۳. سرداب سامرا

بیشتر خانه‌های مناطق گرمسیر عراق در گذشته، دارای سرداب (زیرزمین) بودند تا ساکنان از گرمای شدید در امان باشند.^۴ خانه امام حسن عسکری رحمته‌الله علیه در سامرا نیز از این قاعده مستثنا نبود.

۱. همان، ج ۱، ص ۳۳۹، ح ۶؛ نیز، رک: همان، ج ۲، ص ۳۳۹، باب فی تسمیه من راه.

۲. حضرت حجت، ص ۳۳۷.

۳. همان، ص ۳۳۸.

۴. طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۴۶۷.

در ضلع غربی صحن حرم عسکریین علیهم السلام، حجره‌ای زیرزمینی وجود دارد که امروزه در میان شیعیان به «سرداب امام زمان علیه السلام» معروف است. این سرداب مقدس، محل زندگی و عبادت امام هادی، امام حسن عسکری و حضرت مهدی علیه السلام بوده است. برخی ملاقات‌های خاص با حضرت ولی عصر علیه السلام در زمان حیات پدر بزرگوارشان نیز در همین مکان انجام می‌گرفت. زائران این مکان صرفاً به دلیل تقدسی که این محل به عنوان مکان زندگی و عبادت سه امام معصوم علیهم السلام دارد، به آن احترام می‌گذارند. بله، چه بسا روایتی که بفرماید بعد از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام، سربازان خلیفه، امام عصر علیه السلام را در این مکان دیده‌اند و پس از آن، دیگر غایب شده‌اند:

اصحاب کهف وقتی به سوی خدای متعال فرار کردند و از نزد دقیانوس خارج شدند و در غار مأوا گزیدند، پادشاه با گروهی در پی ایشان روانه شد. وقتی به در غار رسیدند و آنان را خوابیده یافتند، پادشاه متحیر ماند و به هیچ امر ناخوشایندی علیه آنان دست نزد و شگفت زده و حیران بازگشتند. [حضرت] صاحب الامر نیز پس از وفات پدر و تدفین ایشان، چنین بود. جعفر کذاب به سوی بنی عباس روانه شد و خبر [وفات] آن حضرت را به آن‌ها رساند. آن‌ها لشکری به طرف سامرا فرستادند، تا به خانه ایشان حمله ور شوند و هر کس را که در آن است، بکشند و سر او را برای خلیفه بیاورند. وقتی وارد خانه شدند، دیدند آن حضرت در انتهای سرداب ایستاده و بر حصیری که روی آب است، نماز می‌خواند، و پیش روی آن‌ها چونان دریایی بود، از فراوانی آب در سرداب. وقتی این وضعیت را دیدند، از دست‌یابی به او ناامید شدند و شگفت زده و حیران به سوی خلیفه بازگشتند. او هم دستور داد این قضیه را کتمان کنند. بعد از این ماجرا، لشکری بیشتر از قبل فرستادند. وارد خانه که شدند، از سرداب صدای قرائت قرآن شنیدند. پس همگی جلوی در سرداب جمع شدند تا آن حضرت نتواند بالا بیاید. اما آن حضرت از جایی که الآن ضریح است، خارج شد؛ در حالی که امیر لشکر ایستاده بود. وقتی ناپدید گشت، امیر گفت: پایین بروید و او را بگیرید. به او گفتند: او از مقابلت گذشت و تو دستور به دستگیری اش ندادی. گفت: او را ندیدم. [و این چنین] با دست خالی بازگشتند.^۱

۱. إِنَّ أَصْحَابَ الْكُهْفِ لَمَّا قُرُوا إِلَى اللَّهِ تَعَالَى وَ خَرَجُوا مِنْ عِنْدِ دَقْيَانُوسَ وَ أَوُوا إِلَى الْعَارِ رَبِّكَ الْمَلِكُ مَعَ جَمَاعَةٍ خَلَفَهُمْ فَلَمَّا وَصَلُوا إِلَى بَابِ الْعَارِ وَ رَأَهُمْ نِيَاماً فِيهِ تَحَيَّرَ وَ لَمْ يَتَعَرَّضْ لَهُمْ بِسُوءٍ وَ انصَرَفُوا مَذْهُوشِينَ. فَكَذَلِكَ كَانَ صَاحِبُ الْأَمْرِ علیه السلام

لذا یکی از مکان‌های منتسب به حضرت، همین مکان شریف است و البته هیچ‌کس معتقد نیست که امام زمان علیه السلام اکنون در این سرداب سکونت دارند یا از این مکان ظهور خواهند فرمود.^۱ به سبب قداست این مکان، آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه درباره محل اخذ حکم تحریم تنباکو توسط میرزای شیرازی می‌فرماید:

آقای سید محمد فشارکی به میرزای شیرازی گفت: «... ای سید و فرزند پیامبر، چرا فتوای تحریم تنباکو را صادر نمی‌کنی؟ ... میرزای شیرازی در پاسخ فرمودند: «بله، وقتی به سرداب مقدس رفته و متوسل شدم، این فتوا به من الهام شد که: "الیوم استعمال تنباکو و توتون در حکم محاربه با امام زمان علیه السلام است".»^۲

مرحوم آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه درخصوص نذر برای مکان زیارت امام زمان علیه السلام، یکی از اماکنی که نام می‌برد سرداب مقدس است.

س: شخصی نذر کرده است که به زیارت حضرت بقیة الله علیه السلام برود. تکلیف او در ادای نذرش چیست؟ آیا به مکان خاصی باید برود و زیارت‌نامه خاص و آداب خاصی را باید انجام دهد؟

ج: نذر زیارت بقیة الله علیه السلام مختص به مکانی نیست، {البته} مگر با قصد نادر، یکی از ممکنه منسوبه را. و با قصد مکانی و عدم تعیین آن در قصد، اختیار سرداب مقدس که متیقن است، {هرچند} اضافه آن، اولی یا متعین است.^۳

بَعْدَ وَفَاةِ أَبِيهِ عليه السلام وَ دَفِنِهِ خَرَجَ جَعْفَرُ الْكَذَّابُ إِلَى بَنِي الْعَبَّاسِ وَ أَنْهَى خَبْرَهُ إِلَيْهِمْ فَبَعَثُوا عَشْرًا إِلَى سَرْمَنْ رَأَى لِيَهْجُمُوا دَارَهُ وَ يَقْتُلُوا مَنْ يَجِدُونَهُ فِيهَا وَ يَأْتُونَهُ بِرَأْسِهِ فَلَمَّا دَخَلُوهَا وَجَدُوهُ عَلَيْهِ السَّلَامِ فِي آخِرِ السَّرْدَابِ قَائِمًا يُصَلِّي عَلَى حَصِيرٍ عَلَى الْمَاءِ وَ قَدَّامَهُمْ أَيْضًا كَأَنَّهُ يَحْرُ لِكَثْرَةِ الْمَاءِ فِي السَّرْدَابِ فَلَمَّا رَأَوْا ذَلِكَ تَبَسُّوا مِنَ الْوُضُوءِ إِلَيْهِ وَ انْصَرَفُوا مَذْهُوشِينَ إِلَى الْخَلِيفَةِ فَأَمَرَهُمْ بِكَيْسَانَ ذَلِكَ. ثُمَّ بَعَثَ بَعْدَ ذَلِكَ عَشْرًا أَكْثَرَ مِنَ الْأَوَّلِ فَلَمَّا دَخَلُوا الدَّارَ سَمِعُوا مِنَ السَّرْدَابِ قِرَاءَةَ الْقُرْآنِ فَاجْتَمَعُوا عَلَى بَابِهِ حَتَّى لَا يَضَعَدَ فَخَرَجَ مِنْ حَيْثُ الْأَنْ عَلَيْهِ سَبْكَةٌ وَ خَرَجَ وَ أَمِيرُهُمْ قَائِمٌ فَلَمَّا غَابَ قَالَ انْزِلُوا وَ خُذُوهُ فَقَالُوا إِنَّهُ مَرَّ عَلَيْكَ وَ مَا أَمَرْتَ بِأَخْذِهِ فَقَالَ مَا رَأَيْتُهُ فَأَنْصَرَفُوا خَائِبِينَ؛ راوندی، الخرائج و الجرائح، ج ۲، ص ۹۴۲؛ و نیز ر. ک: ج ۱، ص ۴۶۰.

۱. سلیمیان، فرهنگ نامه مهدویت، ص ۲۶۱.

۲. حضرت حجت، ص ۲۹۳.

۳. همان، ص ۳۶۴.

۴. مسجد سهله

مسجد سهله، از کهن‌ترین و مقدس‌ترین مساجد عراق، در فاصله دو کیلومتری شمال غرب مسجد کوفه قرار دارد. این مکان به حضرت بقیة الله علیه السلام منسوب است؛ چراکه در روایات، به عنوان محل سکونت و مقرّ امام عصر علیه السلام در دوران ظهور معرفی شده است. بر اساس احادیث، آن حضرت پس از قیام جهانی، در این مسجد اقامت خواهد گزید.^۱ در همین رابطه حضرت آیت الله بهجت رحمته الله علیه در جواب سؤالی مبنی بر اینکه «آیا این منزل، برای زمان ظهور حضرت می باشد یا زمان غیبت را هم شامل می‌شود؟» این‌گونه پاسخ داده است: «لابد به آن حضرت اختصاص دارد، قبل ظهور یا بعد ظهور فرقی در آن نیست. گفته می‌شود که سیّد بحر العلوم، حضرت حجت علیه السلام را در آن خانه ملاقات نمود.»^۲ این مسجد همواره مورد توجه ویژه شیعیان بوده، یکی از مهم‌ترین مکان‌های مهدوی به شمار می‌رود.

امام صادق علیه السلام در بیانی ارزشمند به ابو بصیر فرمودند:

این مسجد از آن بقعه‌هایی است که خداوند دوست دارد در آن دعا شود. هیچ روز و شبی نمی‌گذرد، مگر آنکه فرشتگان به زیارت این مسجد می‌آیند و در آن به عبادت پروردگار مشغول می‌شوند. بدانید اگر من نزد شما [در کوفه] می‌بودم، هیچ نمازی را جز در این مسجد نمی‌خواندم.^۳

از این رو یکی از اعمال مهم در سلوک حضرت آیت الله بهجت رحمته الله علیه برای برقراری ارتباط با امام زمان علیه السلام و حفظ و ارتقای این ارتباط، رفتن به اماکن منسوب به حضرت و انس گرفتن با آنجا و عمل کردن به اعمال مخصوص آن اماکن بود. ایشان وقتی در عراق به تحصیل علوم دینی می‌پرداخت، با وجود مشغله‌های علمی فراوان، از این امر غافل نبود و از اهمّ برنامه‌های

۱. ر. ک: ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۱۳۴-۱۳۵. از امام صادق علیه السلام وارد شده است: «كَأَنِّي أَرَى نُزُولَ الْقَائِمِ فِي مَسْجِدِ السَّهْلِ بِأَهْلِهِ وَعِيَالِهِ؛ گویی می‌بینم حضرت قائم را که همراه اهل و عیالش در مسجد سهله نازل شده است.»

۲. حضرت حجت، ص ۳۷۵.

۳. ر. ک: ابن مشهدی، المزار الکبیر، ص ۱۳۴، ح ۷ «هُوَ مِنَ الْبِقَاعِ الَّتِي أَحَبَّ اللَّهُ أَنْ يُدْعَى فِيهَا، وَمَا مِنْ يَوْمٍ وَلَا لَيْلَةٍ إِلَّا وَالْمَلَائِكَةُ تَنْزُرُ هَذَا الْمَسْجِدَ، يَعْبُدُونَ اللَّهَ فِيهِ، أَمَا إِنِّي لَوَكُنْتُ بِالْقُرْبِ مِنْكُمْ مَا صَلَّيْتُ صَلَاةً لِفِيهِ.»

عملی اش، رفتن مستمر به مسجد مقدس سهله و بیتوته در آنجا بود.^۱ همچنین شب‌های طولانی را در آن مکان مقدس به عبادت می‌گذراند.^۲ آیت‌الله بهجت رحمته‌الله‌علیه دعاهای وارده در مقام‌های مسجد کوفه، مسجد سهله، مسجد صعصعه، نزدیک مسجد سهله را اختصاصی نمی‌داند و این‌گونه دستورها را به نحو تعدد مطلوب صحیح می‌داند؛^۳ یعنی می‌توان آن دعاها را در غیر آن زمان و مکان خواند.

وی درباره عظمت و نورانیت مسجد سهله می‌فرمود:

این شب‌های چهارشنبه، نجفی‌ها به طرف مسجد سهله سرازیر می‌شدند و خدا می‌داند که شب‌های چهارشنبه و روزهایش و ... چه کرامت‌هایی و چه چیزهایی دیده شده است؛ عجایب و غرایب.^۴

همچنین او در بیانی درباره شنیدن بشارت ظهور از حضرت حجت رحمته‌الله‌علیه در اماکن مشرفه می‌فرماید:

آیا نباید در فکر این باشیم که از کسی که خداوند [او را] برای اصلاح جامعه قرار داده، بخواهیم که بیاید؟ خود او در مسجد سهله و جمکران، در خواب و بیداری، در گوش افرادی از دوستانش بدون اینکه او را ببینند، فرموده است: «فرج من نزدیک است؛ دعا کنید.»^۵

این بیانات، جایگاه رفیع مسجد سهله را به عنوان یکی از مهم‌ترین مکان‌های مهدوی در عرصه ظهور نشان می‌دهد.

۱. در همین رابطه یکی از نزدیکان مرحوم آقای بهجت رحمته‌الله‌علیه نقل می‌کند: «ایشان وقتی به عتبات عالیات مشرف شده بود، با اینکه هنوز یک سال به سن بلوغ ایشان باقی مانده بود، بر رفتن به مسجد سهله مواظبت داشت». رک: گلستان اول، راه وصال، ب. بعد عملی، ۲. دعا و عبادت، عشق‌ورزی به اماکن منسوب به حضرت حجت رحمته‌الله‌علیه.

۲. آیت‌الله شیخ عباس هاتف قوچانی می‌فرمود: «آیت‌الله بهجت -قدس سره- بسیار به مسجد سهله می‌رفت و شب‌ها تا صبح بیتوته می‌نمود». رک: همان.

۳. رخشاد، در محضر بهجت، ج ۱، ص ۲۱.

۴. حضرت حجت، ص ۲۹۲.

۵. همان، ص ۵۵۴.

۵. مسجد کوفه

مسجد کوفه یکی از کهن‌ترین مکان‌های زیارتی منتسب به حضرت بقیه‌الله عجل الله فرجه است که در روایات عصر ظهور، جایگاه ویژه‌ای دارد. این مکان مقدس، مرکز قضاوت،^۱ محل نصب منبر،^۲ پایگاه آموزش قرآن^۳ و محل اقامه نماز جمعه و جماعت آن حضرت^۴ در دوران ظهور خواهد بود. این روایات، نشان‌دهنده عظمت و جایگاه بی‌نظیر مسجد کوفه در عصر ظهور حضرت صاحب‌الزمان عجل الله فرجه است. مرحوم آیت‌الله بهجت رحمته الله در رابطه‌ی اقبال به این مسجد می‌فرماید:

خدا می‌داند چه کراماتی از علما در دو مسجد سهله و کوفه و مشاهد دیگر ظاهر و کشف شده بود که اهل علم نجف، به آن دو مسجد اقبال داشتند. آن تعبدها ناشی از واقعیاتی بود که از آنجا نشأت می‌گرفت.^۵

همچنین وی تشریف از سوی فردی از اهل هندوستان در مسجد کوفه برای گره‌گشایی^۶ و دیدن

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۳، ص ۱۱. «دار ملکه الکوفة و مجلس حکمه جامعها...».

۲. ر.ک: نعمانی، الغيبة، ص ۴۶۸. «عن الصادق ع: ... و الثالث مَوْضِعُ الْقَائِمِ».

۳. ر.ک: اربلی، کشف الغمه، ج ۳، ص ۲۶۱؛ شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۱۵۸. «کانتی انظر الی القائم علی منبر الکوفة و حوله اصحابه ثلاثمائة و ثلاثة عشر رجلا عدّة اهل بدر و هم اصحاب الألوية و هم حکام الله فی ارضه علی خلقه...».

۴. ر.ک: شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۲۳۱، ح ۶۹۶؛ عن علی ع: «وَلَيَأْتِيَنَّ عَلَيْهِ زَمَانٌ يَكُونُ مُصَلَّى الْمَهْدَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ وُلْدِي وَ مُصَلَّى كُلِّ مُؤْمِنٍ. وَ لَا يَبْقَى عَلَى الْأَرْضِ مُؤْمِنٌ إِلَّا كَانَ بِهِ، أَوْ حَسَنٌ قَلْبُهُ إِلَيْهِ».

۵. حضرت حجت، ص ۲۹۲.

۶. [قضیه دیگری هم اتفاق افتاده که] در زمان ما بوده است. [شخصی که از اهالی هندوستان بود، می‌گوید:] در تردید بودم که چه کار کنم و از چه کسی تقلید کنم. در مسجد کوفه در یک حجره‌ای، خدمت امام زمان - سلام الله علیه - رسیدم. دیدم یک سیدی هم کنارش است. [حضرت به آن سید اشاره کرد و] فرمود: «اگر عملی بر شما مشکل شد، به ایشان مراجعه کنید». نه اسم او را برد و نه مکان او را به من نشان داد. به نجف آمدم؛ [اولی نمی‌دانستم] از چه کسی و جویای چه نامی باشم؟ اسمش را که نمی‌دانستم، مکانش را هم که نمی‌دانستم. گفتم بینم آیا می‌توانم او را در نجف ببینم یا نه. خیلی گشتم، تا آخر کسی را دیدم که او صورتاً به همان کسی شبیه بود که در مسجد کوفه دیده بودم. گفتم: حالا از خودش بپرسم از آن قضیه خبر دارد یا ندارد. رفتم از او بپرسم، با خود گفتم صبر کنم ببینم [خودش در جریان هست یا نه]. ابتدائاً [قبل از اینکه سخنی بگویم] به من گفت: «اگر مشکلی برای شما روی داد، به من مراجعه کنید». آن حواله بود و این هم وصول. ر.ک: حضرت حجت، ص ۱۶۵.

محل استراحت حضرت در این مسجد^۱ را نیز نقل کرده‌اند که برای رعایت اختصار، از نقل آن‌ها خودداری می‌شود. البته حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله‌علیه در موارد متعدد از شیخ ابراهیم صاحب‌الزمانی رحمته‌الله‌علیه که در حال اعتکاف در مسجد کوفه، امام عصر رحمته‌الله‌علیه را زیارت کرد، چنین نقل می‌کرد که حضرت {به طور گلایه آمیز} فرمودند: «این‌هایی که به این مسجد آمدند، در فکر من نیستند.»^۲

۶. مقام وادی السلام

مقام به مکانی گفته می‌شود که به نحوی با معصومان، پیامبران یا اولیای الهی مرتبط باشد؛ خواه محل حضور، اقامت یا عبادت آن بزرگواران بوده باشد. برخی نمونه‌های بارز آن عبارتند از:

۱. مقام حضرت ابراهیم رحمته‌الله‌علیه در مسجدالحرام؛ ۲. مقام حضرت خضر نبی رحمته‌الله‌علیه در مسجد اموی دمشق؛
۳. مقام صاحب‌الزمان رحمته‌الله‌علیه در کربلا.

یکی از همین مکان‌های مقدس، مقام حضرت بقیه‌الله رحمته‌الله‌علیه در قبرستان وادی‌السلام نجف است که در مجاورت مرقد حضرت هود و حضرت صالح رحمته‌الله‌علیه واقع شده است. این مکان شریف که کرامات بسیاری از آن نقل شده، از دیرباز مورد توجه مؤمنان بوده است. بر اساس برخی روایات، این مکان، همان جایی است که امام صادق رحمته‌الله‌علیه در مسیر زیارت مرقد مطهر امیرالمؤمنین رحمته‌الله‌علیه در آن نماز خواندند و آن را محل منبر امام زمان رحمته‌الله‌علیه معرفی کردند.^۳ برخی منابع تاریخی نیز ساخت این

۱. بنده خودم دیده بودم آن آقایی را که یکی دو دفعه یا [بیشتر]، خدمت حضرت رحمته‌الله‌علیه مشرف شده و دیده بود [حضرت] در مسجد کوفه استراحت می‌نموده است. کسی هم [ایشان را] باد می‌زده، مثلاً خادم است. ر.ک: حضرت حجت، ص ۳۴۳.

۲. ر.ک: حضرت حجت، ص ۳۴۰؛ نیز ر.ک: همان، ص ۲۲۲.

۳. منسوب به طبری، دلائل‌الإمامة، ص ۴۵۹. گفتنی است وقتی امام صادق رحمته‌الله‌علیه به زیارت امیرالمؤمنین رحمته‌الله‌علیه رفتند، در سه جا از جمله منطقه‌ای به نام ثویه نماز خواندند. وقتی راوی از امام پرسید این چه نمازی است؟ فرمودند: «اینجا محل منبر قائم آل محمد است. دوست داشتم در آن، شکر خدا را به جا آورم.»

مقام را به سید بحرالعلوم در سال ۱۲۰۰ ق نسبت داده‌اند.^۱

محدّث نوری در توصیف این مکان می‌نویسد:

در غرب قبرستان معروف وادی السلام، مقام مقدس حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه واقع است که دارای صحن، گنبد، مقام و بارگاه می‌باشد. در این مکان، محرابی منتسب به حضرت وجود دارد که ... تنها می‌دانیم این مقام شریف از قدیم‌الایام وجود داشته است.^۲

این مقام مقدس همچنان به عنوان یکی از مکان‌های ویژه منتسب به حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه مورد احترام و زیارت مؤمنان است. مرحوم آیت‌الله بهجت رحمته الله در یک حکایت نسبتاً طولانی - که خواندن آن خالی از لطف نیست - جریان تشرّف خدمت امام زمان عجل الله تعالی فرجه در مقام وادی السلام را نقل کرده است.^۳ البته ایشان جریان تشرّف دیگری در همین مکان با کیفیت دیگری نقل می‌کند.^۴ مرحوم بهجت در جای دیگری به مقام وادی السلام نجف اشرف این‌گونه اشاره می‌کند:

شاید اگر غیبت آن حضرت طول بکشد، در هر جایی مسجدی و یا... برای ارتباط و توسل به آن حضرت درست شود؛ چنانکه در وادی السلام نجف، مقام حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه وجود دارد.^۵

آیت‌الله بهجت رحمته الله همچون عاشقی شیدا، هر مکانی را که به حضرت انتساب داشت و رایحه امام از آنجا به مشام می‌رسید - مانند مقام امام زمان عجل الله تعالی فرجه در وادی السلام - تعظیم می‌کرد و به زیارت آن مکان شریف می‌رفت. حتی خانه‌ای را که حضرت به آنجا پا گذاشته و یا صاحب آن خانه را مفتخر به شرف‌یابی کرده بود، مورد عنایت و تفقّد قرار می‌داد. ایشان عنایت خاصی برای آن مکان

۱. آل‌محبوبه، ماضی‌النجف و حاضرها، ج ۱، ص ۹۵. دلیل کافی برای اثبات این ادعا در دست نیست؛ اما برخی با توجه به ارتباط سید بحرالعلوم با امام زمان عجل الله تعالی فرجه و وجود سنگی در این مقام که در سال ۱۲۰۰ زیارت امام زمان عجل الله تعالی فرجه روی آن حک شده، احتمال می‌دهند این مقام همان محل منبر امام عصر عجل الله تعالی فرجه باشد.

۲. نوری، کشف‌الاستار، ص ۲۰۶.

۳. حضرت حجت، ص ۳۰۳.

۴. همان.

۵. همان، ص ۳۷۸.

قائل بودند:

[افراد] به محل‌هایی که منسوب به حضرت علیه السلام است، زیاد مشرف می‌شوند، اما اکثراً نمی‌دانند چه باید بخواهند. حضرت علیه السلام همه جا را می‌بیند، اما به بعضی امکانه عنایت مخصوصی دارد؛ مثل مقام حضرت مهدی علیه السلام در نجف اشرف که یک اتاق بیش نیست؛ اما در این اتاق چه روحانیتی محسوس است.^۱

۷. مقام کربلا

این زیارتگاه که در مجاورت رودخانه حسینیه کربلا واقع شده، یکی از مکان‌های منتسب به حضرت صاحب‌الزمان علیه السلام شناخته می‌شود. شهرت این مکان عمدتاً بر اساس روایتی می‌باشد که از خواب یکی از علما نقل شده است؛ هرچند سند معتبری برای این روایت وجود ندارد. این مقام در سال ۱۴۱۴ق به همت یکی از تاجران متدین کربلا بازسازی شد. مرحوم آیت‌الله بهجت علیه السلام در این باره فرموده است:

شنیده‌ام در کربلا، در نزدیکی مقام حضرت صادق علیه السلام - که پیش از این اتاق کوچکی بود و مشخص نیست در کتب ادعیه ذکری از آن شده باشد - مقامی برای حضرت مهدی علیه السلام ساخته‌اند. علت این کار، روایتی است مبنی بر اینکه فردی در آنجا به محضر حضرت مشرف شده و دیده است که ایشان زیارت ناحیه مقدسه را در آنجا قرائت می‌فرمایند. برای این مکان، امکانات ویژه‌ای ایجاد کرده‌اند؛ همان‌طور که پیش از این، تپه بلندی در آنجا وجود داشت که فردی نقل کرده بود: «خانه ما بر روی این تپه قرار داشت. شخصی به ما گفت: این خانه را نفروشید؛ زیرا در منابع تاریخی آمده است که حضرت موسی بن جعفر علیه السلام هنگام حضور در عراق، بر این تپه می‌آمد و اجداد طاهربین خود را زیارت می‌کرد و این مکان متبرک است.»^۲

هرچند این مکان از نظر تاریخی سندیت قطعی ندارد، به عنوان یکی از مکان‌های زیارتی، مورد

۱. همان، ص ۲۹۲.

۲. همان، ص ۳۰۶.

توجه برخی مؤمنان قرار گرفته است.

۸. مسجد جمکران

مسجد جمکران واقع در شهر قم، از مهم‌ترین و پربرکت‌ترین اماکن منتسب به حضرت صاحب‌الزمان علیه السلام در ایران است. بنا بر روایات، این مسجد به دستور مستقیم امام زمان علیه السلام تأسیس شده و همواره محل عبادت، راز و نیاز و ارتباط معنوی با ایشان بوده است. کتاب نجم الثاقب از نخستین منابعی است که به تفصیل به حکایت ساخت این مسجد پرداخته است. این مکان مقدس، همواره مورد توجه ویژه علما و مراجع تقلید، از جمله آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه، قرار داشته است و بسیاری از بزرگان به زیارت آن، اهتمام خاصی داشته‌اند. آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه در این باره می‌فرماید: «جمکران، بقعه‌ای است همچون بقاع پیامبران»^۱. همچنین در بیان دیگری می‌فرماید: «گروهی از صالحان و اهل تقوا با حضرت صاحب‌الفرج علیه السلام گفت‌وگو می‌کنند، حاجت می‌طلبند و پاسخ می‌گیرند و در مسجد جمکران، صدای آن حضرت را می‌شنوند»^۲. و در عباراتی متعدد، این مکان را همانند مسجد سهله می‌داند: «مسجد جمکران، سهله ایران است»^۳. نیز «این جمکرانی که اینجا هست، انصافش این است که شباهت به همان مسجد سهله دارد». وی در ادامه می‌فرماید:

آن قدر اینجا کرامت‌ها دیده شده است، خدا می‌داند که عجایب و غرایب است؛ چه در خواب و چه در بیداری ... الی ماشاءالله کرامت‌ها از اینجا (مسجد مقدس جمکران) دیده‌اند. واقعاً همین کثرت کرامت‌هایی که اینجا دیده شده، خود قوی‌ترین سند است که این مکان مورد عنایت [امام زمان علیه السلام] است.^۴

آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه همچنین بهترین معرف این مکان را خود مکان می‌داند^۵ و البته دعا و راز و

۱. همان، ص ۳۰۳.

۲. همان، ص ۳۰۰.

۳. همان، ص ۲۹۳.

۴. همان، ص ۳۰۰.

۵. ر.ک: همان، ص ۳۰۲.

نیاز با خالق معبود در این مسجد را سفارش می‌کند.^۱ وی ضمن نقل حکایتی از قول مرحوم حاج شیخ حسنعلی نخودکی می‌گوید: «کار در جمکران درست می‌شود»^۲ و فضای عطرآگین مسجد را این‌گونه توصیف می‌کند:

همین تازگی، کسی که از مسجد جمکران کرامات زیادی دیده بود، نقل کرد - در شب بعد از تشرّف به آن امامزاده [در اطراف جمکران] و سپس آمدن به مسجد-: در وسط صحن مسجد، خدمت حضرت علیه السلام رسیدم و ایشان پولی به من داد و پس از چند لحظه دیدم کسی نیست؛ اما تمام فضای مسجد را بوی عطر پر کرده بود.^۳

وی همه‌روزه پایبند بود که صبح‌ها به همان طریقی که خود اهل بیت علیهم السلام توصیه کرده‌اند با امام زمان خویش تجدید پیمان کند و زیارت مأثوره امام زمان علیه السلام بعد از نماز صبح یعنی دعای «اللَّهُمَّ بَلِّغْ مَوْلَايَ صَاحِبَ الزَّمَانِ» را بخواند.^۴ همچنین در ضمن نقل حکایتی، درخواست دعای فرج از سوی امام عصر علیه السلام در این مکان مقدس را این‌گونه بیان می‌کند: «به دوستان ما، به دل سوختگان ما بگویید برای من دعا کنند».^۵ ایشان در جواب سؤال شخصی که دوست داشت به محضر حضرت مشرف بشود این‌گونه فرمود:

زیاد صلوات، اهدای وجود مقدسش نمایید، مقرون با دعای تعجیل فرجش، و زیاد به مسجد جمکران مشرف شوید، با آدای نمازهایش.^۶

نیز یکی از فضلا نقل می‌کند که یک بار حضرت آیت الله بهجت علیه السلام به من فرمودند: «مسجد مشرف می‌شوید؟» متوجه شدم منظور ایشان مسجد مقدس جمکران است. عرض کردم: «بله».

۱. همان، ص ۲۳۳.

۲. همان، ص ۳۰۱.

۳. همان، ص ۳۴۵.

۴. همان، ص ۶۸.

۵. همان، ص ۳۴۴.

۶. همان، ص ۳۶۵.

فرمودند: «در سجده با قلب صاف بگوئید: اللهم عجل لوليک الفرج»^۱. حکایات دیگری از ایشان نقل شده است که می‌توانید به کتاب حضرت حجت مراجعه کنید.^۲ این بیانات و شواهد تاریخی، جایگاه رفیع مسجد جمکران را به عنوان یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های معنوی در انتظار ظهور، به خوبی نشان می‌دهد.

گونه‌های نگرش آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه به اماکن مهدوی

یکی از اعمال مهم در سلوک حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه برای برقراری ارتباط با امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه‌ه، رفتن به اماکن منسوب به حضرت و انس گرفتن با آنجا همراه با انجام اعمال مخصوص آن مکان‌ها بود. وی حتی در دوران تحصیل علوم دینی در عراق، با وجود مشغله‌های علمی فراوان، از این امر غافل نبود و رفتن مستمر به مسجد مقدس سهله و بیتوته در آنجا از برنامه‌های عملی مهمش به شمار می‌رفت. همچنین شب‌های طولانی را در آن مکان مقدس به عبادت می‌گذراند. وی پس از بازگشت به ایران نیز همان التزام را به مسجد جمکران داشت و مورد عنایت خاص بودن آن مکان را مسلم می‌دانست. ایشان می‌فرمود: «جمکران، سهله ایران است و خدا می‌داند چه اعظامی در آنجا چه کرامت‌هایی دیده‌اند».^۳ از حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه پرسیدند: انتساب مسجد جمکران به امام زمان عجل‌الله تعالی فرجه‌ه در نظر شما چطور است؟ معظم له جواب فرمودند: «ثابت است دیگر؛ سنن که این طور تدقیقات لازم ندارد؛ مستحبات است».^۴

با توجه به اهمیت موضوع پیش گفته و نوع اثراتی که می‌تواند در جامعه ایمانی ایفا کند، بررسی آن از منظر عارفی بزرگ چون آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه بسیار شایسته و دارای آثار خواهد بود. در ادامه به برخی دیدگاه‌ها، توصیه‌ها و عملکردهای این عارف واصل اشاره خواهد شد:

• احترام و تکریم: از جمله ویژگی‌های برجسته در نگرش آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه به اماکن مهدوی،

۱. همان، ص ۲۴۳.

۲. ر.ک: حضرت حجت، ص ۲۹۶ و ۲۹۸.

۳. همان، ص ۲۹۳.

۴. حضرت حجت عجل‌الله تعالی فرجه‌ه، ص ۳۷۵.

ابراز احترامی ژرف و نگاه قدسی به این مکان‌ها بود. ایشان این اماکن را صرفاً مکان‌هایی تاریخی یا نمادین نمی‌دانست؛ بلکه آن‌ها را مجالی برای تقرب، تأمل معنوی و تعمیق ارتباط با امام عصر علیه السلام می‌شمرد. این رویکرد، نه در حد یک باور نظری، بلکه در سیره عملی ایشان کاملاً مشهود بود. از جمله مهم‌ترین اعمال در سلوک ایشان برای حفظ و تقویت ارتباط با حضرت ولی عصر علیه السلام، توجه خاص به زیارت، مداومت بر حضور در اماکن منسوب به آن حضرت، و انجام عبادات ویژه در آن مکان‌ها بود؛ چنانکه در دوران اقامت در نجف اشرف، وی با وجود اشتغالات فراوان علمی، از رفت‌وآمد مستمر به مسجد مقدس سهله و حتی بیتوته در آنجا غافل نبود. آیت‌الله شیخ عباس هاتف قوچانی می‌فرمود: «آیت‌الله بهجت بسیار به مسجد سهله می‌رفت و شب‌ها تا صبح بیتوته می‌نمود».^۱ چنین سلوکی، به روشنی بیانگر ایمان عملی او به تأثیر تربیتی و سازنده این اماکن در پرورش ایمان، تهذیب نفس و تعمیق ارتباط با ولی خدا است؛ تا جایی که احترام به این اماکن و انس با آن‌ها، بخشی از راهبرد حضور در عصر غیبت و زمینه‌سازی برای ظهور تلقی می‌شد.

• **تشویق به زیارت:** از مضامین پررنگ در سیره رفتاری و بیانات آیت‌الله بهجت رحمته الله علیه، دعوت مؤکد به زیارت مستمر اماکن مهدوی، به ویژه مسجد جمکران بود. ایشان نه تنها خود در تمام مراحل عمر - حتی در کهولت - بر تشرّف به این مکان مقدس مواظبت داشت، بلکه مکرراً شاگردان، مؤمنان و حتی شخصیت‌های اجتماعی را نیز به آن توصیه می‌کرد. این توصیه‌ها، به ویژه برای جویندگان لقای حضرت، رنگی خاص داشت و بر انجام نمازهای ویژه و زیارات مأثور در مسجد جمکران تأکید می‌شد. از منظر او، کرامات، عجایب و غرایب متعددی که در این مکان مشاهده شده، نشانه‌ای بر عنایت خاص حضرت حجت علیه السلام به این مسجد است. ایشان می‌فرمود: «مسجد جمکران، [مسجد] سهله ایران است». و حتی در پاسخ به پرسشی درباره صحت انتساب این مسجد به حضرت، با اطمینان پاسخ داد: «ثابت است دیگر؛ سنن که این طور تدقیقات لازم ندارد؛ مستحبات است.» این نگرش،

۱. ر.ک: گلستان اول، راه وصال، ب. بعد عملی، ۲. دعا و عبادت، عشق‌ورزی به اماکن منسوب به حضرت حجت علیه السلام.

نشانگر باور راسخ وی به نقش دگرگون‌کننده این مکان‌ها در تقویت پیوند با امام و پالایش معنوی فرد و جامعه است؛ به‌گونه‌ای که زیارت اماکن مهدوی، از منظر او، نه امری تشریفاتی، بلکه مسیری راهبردی برای آمادگی ظهور قلمداد می‌شد.

• **ترویج وحدت:** یکی از اضلاع مهم نگرش آیت‌الله بهجت رحمته‌الله به اماکن مهدوی، کارکرد وحدت‌آفرین این مکان‌ها در میان جامعه مؤمنان است. از منظر او، این اماکن صرفاً محل عبادت فردی نبودند؛ بلکه بستری زنده و فعال برای تجلی همبستگی ایمانی، هم‌افزایی روحی و شکل‌گیری هویت اجتماعی منتظران محسوب می‌شدند. وی به‌کرات توصیه می‌کرد که باید در این مکان‌ها، همچون مسجد جمکران، برای مسلمانان مظلوم و رزمندگان درگیر در میادین مقاتله دعا کرد؛ زیرا این مکان‌ها پایگاه‌های دعا و اجتماع دل‌های شکسته و جان‌های منتظرند. همچنین با یادآوری حضور مکرر حضرت ولی عصر علیه‌السلام در عرفات، منا و مشعر، و نقل آن از زبان بزرگان اهل معرفت، تأکید می‌کرد که این اماکن قدسی نه‌تنها دارای تقدس فردی، بلکه حامل بار هویتی جمعی برای امت اسلامی‌اند؛ گویی حضور حضرت در آن‌ها، حجتی است بر لزوم پاسداشت و توجه همه‌جانبه امت به این کانون‌های وحدت. از منظر آیت‌الله بهجت رحمته‌الله، هر بار حضور مؤمنان در این مکان‌ها، فرصتی است برای بازبایی هویت شیعی، تقویت تعلق خاطر به امام، و پیوند معنوی با دیگر منتظران، به‌گونه‌ای که این حضور دسته‌جمعی خود زمینه‌ساز فرج تلقی می‌شود.

• **اهمیت آموزشی:** در منظومه فکری آیت‌الله بهجت رحمته‌الله، اماکن مهدوی صرفاً جایگاه زیارت و عبادت نیستند؛ بلکه پایگاه‌هایی برای آموزش و انتقال مفاهیم بلند مهدوی، و احیای شعور تاریخی دینی شیعه محسوب می‌شوند. وی بر این نکته تأکید داشت که این اماکن مقدس، ظرفیت بالایی برای شکل‌گیری گفت‌وگوهای معنوی، جلسات تعلیم و تعلم معارف مهدوی، و تقویت گفتمان انتظار دارند. بر همین اساس، او با نقل روایاتی همچون فرموده امام صادق علیه‌السلام دربارهٔ نزول حضرت قائم علیه‌السلام در مسجد سهله همراه با اهل و عیال، چنین القا می‌کرد که این مکان، نه‌تنها در دوران ظهور، بلکه در زمان غیبت نیز منزل و جایگاه

اختصاصی امام است؛ مکانی که در آن، حضور امام استمرار دارد. همچنین آیت‌الله بهجت رحمته‌الله با اشاره به واقعه تاریخی توسل میرزای شیرازی به امام زمان عجل‌الله در سرداب مقدس و دریافت مستقیم حکم تحریم تنباکو، نشان می‌داد که این اماکن، محل افاضه الهام و تشخیص تکلیف تاریخی از ناحیه حضرت بوده‌اند. نقل این‌گونه روایات و خاطرات، نقش اماکن مهدوی در عمق بخشی به آگاهی تاریخی شیعه، تحکیم پیوند معرفتی با امام عصر عجل‌الله و ایجاد بستری برای تربیت دینی جامعه منتظر را نمایان می‌سازد. گویی هر یک از این مکان‌ها، کلاس درسی زنده در جغرافیای ولایتند که آموزه‌های مهدوی را در قلب مؤمنان نهادینه می‌سازند.

• **تأمل معنوی:** آیت‌الله بهجت رحمته‌الله اماکن مهدوی را نه صرفاً محل عبادت، بلکه میعادگاه‌هایی برای خودسازی، انس با امام و سیر و سلوک معنوی می‌دانستند. وی بارها تأکید می‌کرد که زائر، هنگام تشریف به این مکان‌ها به ویژه مسجد جمکران، باید با حضور قلب به دعا، تضرع و خودآزمایی باطنی بپردازد. توصیه‌های مکرر ایشان به مشتاقان تشریف درباره زیارت این مکان مقدس، جلوه‌ای از باور عمیق ایشان به نقش تربیتی و مکاشفه‌گر این مکان‌ها است. همچنین بارها با نقل کرامات رخ داده در جمکران، چه در جریان بنای اولیه و چه در دوران مرمت، این مکان را نه فقط مواضع دعا، بلکه محافلی برای تربیت روح، تلقی عنایت خاص حضرت، و بسترهای انس قلبی با امام عصر عجل‌الله می‌دانستند. چنین نگاهی، زیارت را به یک تجربه شخصی و باطنی عمیق بدل می‌سازد که در آن، زائر با حضور در فضای قدسی مکان، به تزکیه، رجوع درونی و طلب وصال دست می‌یابد.

• **نقش واسطگی اماکن:** یکی از مضامین محوری در بیانات آیت‌الله بهجت رحمته‌الله، آن است که اماکن مهدوی، مجاری ارتباط و تجلی خاص حضرت ولی عصر عجل‌الله در دوران غیبت هستند. وی بارها فرموده است که این اماکن، بسترهای میقات‌گونه برای تشریف یا نجوای باطنی با امام هستند؛ به‌گونه‌ای که جمکران، سهله و وادی‌السلام را مواضع محتمل ملاقات، رؤیت، و دریافت الهام دانسته‌اند. می‌فرمود: «همین تازگی، کسی از مسجد جمکران ... خدمت حضرت رسید و ایشان پولی به او داد ... تمام فضای مسجد را بوی عطر

پر کرده بود». نیز در جریان تشریف اینگونه بیان می‌کند: «به دوستان ما، به دل سوختگان ما بگویید برای من دعا کنند». همچنین می‌فرماید: «در مسجد سهله و جمکران، در خواب و بیداری، در گوش افرادی از دوستانش بدون اینکه او را ببینند، فرموده است: فرج من نزدیک است». این گونه، تأکید می‌کند که اماکن مهدوی، رسانه‌های غیبی ارتباط با امام در عصر غیبت هستند، نه صرفاً بناهایی تاریخی یا صرف مکان دعا.

• **ابعاد کرامت محور و شهودی اماکن:** حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله نگرش ویژه‌ای به ظهور کرامات، اشارات، الهامات و وقایع خارق‌العاده در این اماکن دارد. این نگرش، از جنس باور به معجزه‌گری مکان نیست؛ بلکه نشانه‌ای از عنایت خاص و تجلی نوری حضرت در این مواضع تلقی می‌شود. کرامات، شاهد و مؤید قدسی بودن آن مکان‌ها نزد ایشان است. مکرراً می‌فرمود: «خدا می‌داند چه عجایبی در اینجا دیده شده است». به عنوان نمونه ایشان این‌گونه می‌فرمود: «کرامات، شگفتی‌ها و اتفاقات اعجاب‌انگیز بسیاری در این مسجد (جمکران) رخ داده است». «نیز در جریان تشریف می‌فرماید: «در شب بعد از تشریف به آن امامزاده ... فضای مسجد را بوی عطر پر کرده بود!» یا بیان دیگر حضرت ایشان این‌گونه است: «که خدا می‌داند چه کراماتی از علما در دو مسجد سهله و کوفه ... ظاهر و کشف شده بود». این نگرش کرامت محور، وجه مهمی از تجربه عرفانی و زیست دینی آیت‌الله بهجت رحمته‌الله در مواجهه با اماکن مهدوی را نشان می‌دهد.

نتیجه‌گیری

با تحلیل سیره و نگرش‌های حضرت آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه در مورد اماکن مهدوی، در می‌یابیم که وی نگاهی چندلایه، عرفانی، فقهی و اجتماعی به این مکان‌ها داشته و آن‌ها را نه تنها محل زیارت، بلکه حلقه‌های ارتباطی فعال میان امام غایب و امت منتظر در عصر غیبت می‌دانسته است. این نگرش جامع، فهم جامعه از مهدویت را در چند بُعد اساسی متحول می‌سازد: **نخست**، تأکید او بر جنبه عملی و عبادی انتظار (مانند مواظبت بر زیارت مسجد جمکران و بیتوته در مسجد سهله)، انتظار را از مفهومی نظری به یک «سبک زندگی معنوی» فعال تبدیل می‌کند که در آن هر فرد از طریق عمل، پیوند خود با امام عصر رحمته‌الله علیه را مستحکم‌تر می‌سازد. **دوم**، نگاه وحدت‌بخش و هویت‌ساز وی، فهم مهدویت را از حصر فردی خارج کرده، آن را به «پروژه‌ای جمعی» بدل می‌سازد؛ بدین معنا که اجتماع در این مکان‌های مقدس، نه تنها تمرین همدلی برای دوران ظهور، بلکه خود زمینه‌ساز فرج و تقویت روحیه جمعی امت اسلامی محسوب می‌شود.

در سطحی عمیق‌تر، تأکید معظم‌له بر بُعد آموزشی و شهودی این اماکن (همچون نقل روایت نزول حضرت در مسجد سهله یا کرامات میرزای شیرازی)، فهم مهدویت را از یک امر تاریخی به یک «واقعیت زنده و اثرگذار» در زمان حال ارتقا می‌دهد. این نگرش به جامعه می‌آموزد که این مکان‌ها، کانون‌های فیض و عنایت حضرت هستند که می‌توانند محلی برای تشخیص تکلیف و تربیت نفوس باشند، همچنین نگاه عرفانی او که این اماکن را «مجاری ارتباطی» و «مواضع محتمل ملاقات» می‌دانست، امید به امکان ارتباط با حضرت را زنده نگاه می‌دارد و غیبت را به حجابی نازک تبدیل می‌کند. وی با ترغیب مؤمنان به حضور جمعی، این اماکن را به کانون‌های همگرایی و نشر معارف مهدوی تبدیل کرد.

در مجموع، نگرش جامع آیت‌الله بهجت رحمته‌الله علیه به اماکن مهدوی، الگویی استوار برای زیست مهدوی در دوران غیبت به‌شمار می‌آید که در آن، پیوند میان انتظار، مکان، دعا، تربیت و ارتباط با امام در قالبی هماهنگ بازتعریف شده است. این نگرش، فهم مهدویت را به سمت «انتظاری فعال، آگاهانه، عارفانه و جامعه‌ساز» سوق می‌دهد و می‌تواند سهم بسزایی در تحکیم هویت مهدوی و آمادگی معنوی جامعه شیعه برای ظهور ایفا کند.

منابع

۱. آل محبوبه، جعفر بن باقر، **ماضی النجف و حاضرها**، بیروت: دارالاضواء، ۱۴۰۶ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، **کمال الدین و تمام النعمه**، ترجمه پهلوان، قم: دارالحدیث، ۱۳۸۰.
۳. _____، **من لا یحضره الفقیه**، قم: جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۱۳ق.
۴. ابن قولویه، جعفر بن محمد، **کامل الزیارات**، نجف: دارالمرتضی، ۱۳۶۵.
۵. ابن مشهدی، محمد، **المزار الکبیر**، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۹ق.
۶. امین، حسن، **دایرة المعارف الاسلامیة الشیعیة**، بیروت: دار التعارف، ۱۴۱۲ق.
۷. جمعی از شاگردان آیت الله بهجت رحمته الله علیه، **کتاب حضرت حجت**، قم: مرکز تنظیم و نشر آثار، ۱۴۰۲.
۸. جوهری فارابی، اسماعیل بن حماد، **الصحاح**، بیروت: دار القلم، ۱۴۱۲ق.
۹. خامه یار، احمد، **مقام های امام زمان علیه السلام در عراق**، فصلنامه فرهنگ زیارت، ش ۳، ۱۳۹۶.
۱۰. خطیب بغدادی، ابوبکر، **تاریخ بغداد**، بیروت: دار الکتب العلمیه، ۲۰۱۱م.
۱۱. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المفردات فی غریب القرآن**، بی جا، نشرالکتاب، ۱۴۰۴.
۱۲. راوندی، قطب الدین سعید بن هبة الله، **الخرائج و الجرائح**، قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام، ۱۴۰۹ق.
۱۳. رخشاد، محمدحسین، **در محضر بهجت**، قم: دانش بنیان، ۱۳۹۵.
۱۴. سلیمان، خدامراد، **فرهنگ نامه مهدویت**، تهران: بنیاد فرهنگی مهدی موعود علیه السلام، ۱۳۸۸.
۱۵. طریحی، فخرالدین، **مجمع البحرين**، قم: ذوی القربی، ۱۳۶۲.
۱۶. طوسی، محمد بن الحسن، **کتاب الغیبة**، قم: مؤسسه المعارف الاسلامیة، ۱۴۱۱ق.
۱۷. فراهیدی، خلیل بن احمد، **العین**، بیروت: دارالهجرة، ۱۴۱۰ق.
۱۸. محدثی، جواد، **فرهنگ نامه زیارت**، فصلنامه فرهنگ زیارت، ش ۲۱، ص ۹۲، زمستان ۱۳۹۳.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، **کافی**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، بیروت: موسسه الطبع والنشر، ۱۴۱۰ق.

۲۱. مجید الحلّی، أحمد علی، تاریخ مقام الامام المهدي في الحلة، نجف: مركز الدراسات التخصصية في الامام المهدي، ۱۴۲۹ق.
۲۲. مهدي پور، علی اکبر، اماکن زیارتی منتسب به امام زمان عجل الله تعالی فرجه (وادی السلام)، مجله انتظار، ش ۱۲، ۱۳۸۳.
۲۳. موسوی اصفهانی، سید محمدتقی، مکیال المکارم، قم: جمکران، ۱۳۸۰.
۲۴. نوری، حسین، کشف الاستار، تهران: نینوی، ۱۴۰۰ق.
۲۵. ———، نجم ثاقب، محقق: صادق برزگر، قم: جمکران، ۱۳۸۴.